

vasandó írás vagy gépi kód; az operatív diagrammatika központi jellemvonása a végrehajtó materialitás nélkülözhetetlensége. Ez elől a logika (saját lógosa) elől pedig az ember sem menekülhet (uo.).

Az emberről és a kultúra- és médiatudományos praxisról alkotott eltérő véleménye ellenére Ernst nem vitatja a humántudományos gyakorlatok létjogosultságát, annyiban legalábbis, amennyiben a diagrammatikus kutatás szolgálatába állíthatók. Mivel a médiumok techno-logikái egyfelől az entropikus Valósnak vannak kitéve, másfelől az algoritmusok változtathatóságának (ti. az eszköz és a programkód sem állandó, változtathatatlan), a diagrammatikus médiatudomány gyakorlóit egyfajta digitális palimpszeszttel találják szembe magukat, amelyek elemzéséhez mediális filológiai affinitásra van szükségük. (117) Kiemelten igaz ez a leggyorsabban olvasható, módosítható és törölhető számítógépes programkódokra, amelyek elemzéséhez a program készítője által írt kommentek (a valamikori marginális és interlineáris jegyzetek utódai) sem mindig nyújtanak megfelelő támpontot, hiszen azok inkább a programozói szándékot vagy a program futtatásának aktuális tapasztalatait rögzítik. A digitális filológia művelőjének tehát a tényleges operációt kell szemügyre vennie, a futtatott programkódot olvasnia, és mérnöki-programozói tudását felhasználva rábírnia a gépet a működésre, kinyerve ezáltal az elemzés diagrammatikus eredményeit.

Az archeológiai munka során persze nem elég tudni (kódot) olvasni, hiszen az analízis és adatvizualizáció elsősorban nem textuális, textológiai gyakorlat (még ha ezek részét is képezhetik), nem is lehetne, hiszen a mediális működés mikrotemporális folyamatait az ember nem képes lekövetni. Az emberi tudáselőállító ágencia azonban nem is csak ezért és ilyen esetben, a géppel szemben tehetetlen, de bizonyos esetekben az emberi intellektuális termelés is meghaladja a feldolgozóképességünket. Ezért is válnak a radikális médiumarcheológia számára a diagrammok a legfontosabb ismeretelméleti eszközökké, amelyek segítségével hírt kaphatunk a nem érzékelhető folyamatokról. Érdekes kitekintésként Ernst mindezt az antropocén-elmélethez is kapcsolja, időlegesen (bár nem ok nélkül) kilépve mikrotemporális nézőpontjából, és arra hívja fel a figyelmet, hogy az ökológiai jelenségek olvashatóak úgy is, mint a technológos (a

technológia *autológos*ának) kifejlése és totalizálódása a földi környezetben. Am itt az embernek sem központi jelentősége nincs, sem nem képes elszámolni saját problémáival és félelmeivel: az antropocén-diskurzus és az ökológiai elemzések sokasága ugyanis – méreteiből következően – emberileg befogadhatatlan. A globális kultúra korában már az intellektuális, humán- és reáltudományi termelés sem feldolgozható emberileg, ezek befogadásához, „megértéséhez” legfeljebb a számítógép természetesnyelv-feldolgozó (NLP) algoritmusai tudnak minket közelebb juttatni. (176–179) Ezen a ponton a médiumarcheológiai gondolkodás kilép saját kereteiből, és diagrammatikus logikáját a kulturális termelés vizsgálatának egészére véli kiterjeszhetőnek.

A *Technológos in Being* című könyv tehát bemutatja a radikális médiumarcheológia módszertanának alapvetéseit és annak használhatóságát. Habár képviselőitől mérnöki-matematikai tudást és tevékenységet vár, nem tagadja meg filozófiai, episztemológiai gyökereit, olyan kérdésekre kíván ugyanis választ adni, amelyekben a mérnöki funkcionalitás általában nem érdekelt. Habár igyekszik távol maradni a politikai, társadalmi kérdésektől, hiszen módszertana (az irányzat mint módszertan) nem ezeket célozza, mégis bevonható a kortárs humántudományi diskurzusokba, amelyekben nézőpontja releváns módon felhasználható. A szoftver dominanciájának korában a radikális médiumarcheológia folytonosan emlékeztet minket a médiumok materiális alapjaira, és ezek megértésének hermeneutikai elégtelenségére.

 HELIKON

SZABÓ ANNA

 szabo.anna@arts.unideb.hu
 ORCID: 0000-0002-8863-5144

Martine WATRELOT, dir. *George Sand et les sciences de la Vie et de la Terre*. Collection Révolutions et Romantismes 25. Clermont-Ferrand: Presses Universitaires Blaise Pascal, 2020. 363.

A korán elhunyt neves irodalomtörténész, Naomi Schor 1989-ban a realizmus-idealizmus kontextusában George Sand irodalmi kánonban elfoglalt helyéről, az „(újra)kanonizálás” szükségé-

gességéről értekezett („Idealism in the Novel: Recanonizing Sand”, *Yale French Studies* 75 [1989]: 56–73). A clermont-ferrand-i egyetem CELIS kutatócsoportja rangos sorozatának 25. kötete is, ahogy a szerkesztő fogalmaz, a Sand-életmű globális újraértékeléséhez kíván hozzájárulni.

Sand természettudományok iránti szenvedélyes érdeklődése eddig sem volt ismeretlen, ennek alapos feldolgozása azonban mindeddig váratott magára. Az általunk ismert legrégebbi, átfogó jellegű tanulmány 1967-ben jelent meg (J. J. WALLING, „L’Histoire naturelle dans l’œuvre de George Sand”, *Travaux de linguistique et de littérature* 5, no. 2 [1967]: 79–119). Erre a cikkre azonban, noha több ponton előrevetíti az újabb kutatások eredményeit, a kötetben sehol nem találunk utalást. Előre bocsátom, hogy a mostani munkával kapcsolatban Walling említésének hiánya az egyetlen kritikai észrevételem.

A kötet törzsanyagát a 2016-ban, Bourges-ban megrendezett nemzetközi konferencia előadásai adják, szerkezeti felépítése a tudományok Auguste Comte által fölállított rendszert követi (*Le roman de la Terre, Biologie: de la morphogenèse à la phylogénèse, Philosophie morale et politique*). Ezt egészíti ki Sand és fia, Maurice közet- és lepkegyűjteményének bemutatása, valamint az író levelezéséből, illetve egyéb írásaiból vett szövegválogatás. A konferenciával egy időben a város Természettudományi Múzeuma impozáns kiállítást rendezett, melynek anyagát utóbb Martine Watrelot igen szép formában meg is jelentette.

Ez a nagyívű vállalkozás Sand sokrétű tudományos ismereteit méri föl, valamint ezek komplex kapcsolatát az írói képzelettel, melynek révén a művekben olykor csodás elemekkel alkotnak különös elegyet és kapnak szuggesztív funkciót. A kötetet nyitó bevezető után valamennyi részt Martine Watrelot alaposan dokumentált, önálló tanulmánynak tekinthető írása vezeti be. Az egyes szerzők vizsgálta problémák fölvezetésén túl széles körű kitekintést ad a tudománytörténeti előzményekre, a kor tudományos, filozófiai vitáira, mindez kiemeli az író munkásságának, ha úgy tetszik, a tudományos közéletbe való beágyazottságának kivételes jellegét. Ne feledjük, olyan korról van szó, amikor a nők ilyen irányú tevékenysége távolról sem volt jellemző.

Az első rész Sand vulkanológiai, geológiai ismeretei köré szerveződik. Simone Bernard-Griffiths

többek között a kihűnyt vulkánok geopoétikáját vizsgálja a *Jean de la Roche* című regényben. Léon Brothier hatásának fontosságát abban látja Michelle Perrot, hogy ez a mára elfeledett mérnök-filozófus vezette be Sandot az üzemek, gépek és munkások világába. A tudomány elemei szervesen épülnek be a fikcióba és túl is mutatnak azon. A természet működésének, például a kristályok rendezett világának, lassú belső változásának leírása a Sand által kívánt szerves (nem forradalmi) társadalmi fejlődés metaforájaként funkcionál (Amy Parker).

A továbbiakban Sand botanikai ismereteit, Rousseau hatását, majd Lavater fiziognómiai elméletének alkalmazását és Darwin tanaival kapcsolatos állásfoglalásait tárgyalják a szerzők. Az *André* című regény kapcsán állapítja meg Elyssa Rebai, hogy a sandi regény nagy újítása a „tudás betörése”, és kiemeli a tudás etikájának mint témának a fontosságát: a cél a hasznosság, nem pedig az öncélú, enciklopédikus tudás. A regényvilág számos tudós szereplője azt is képviseli, hogy az intellektualitás primátusa nem elegendő, az igazi tudósnak nemcsak ismernie, éreznie is kell a természetet, annak költészetét.

Sand már a Darwin előtti evolúciós elméletek esetében is végül mindig a haladás oldalára állt, így a Cuvier és Geoffroy Saint-Hilaire közötti nevezetes vitában is. Az utóbbi hozzá írott, eddig kiadatlan leveleit is olvashatjuk Watrelot gondozásában, aki fölhívja a figyelmet ennek a művész és tudós közötti társadalmi és intellektuális kapcsolatnak a korban kivételesnek számító jellegére. Ami Darwin elméletéhez való viszonyát illeti, kezdeti ellenállása után Sand a majomtól való származást is elfogadta. 1876-ban így fogalmazott Flaubert-hez írt levelében: „egy okkal több, hogy eltávolodjunk tőle...” Regényeiben nem találunk „darwini modellt”, meséiben azonban sajátos visszhangként jelen van: a fejlődéselmélet valamiféle költői panteizmus irányába tolódik el, anyag és szellem, a fizikai és az isteni egységébe. Sand a kezdeti elutasítástól a kételyen át a feltételes elfogadásig jut el, a darwini forradalom beépült az emberi tökéletesedés reményében bízó jövőképébe, állapítja meg Françoise Genevray. A tudományok segítették hozzá, hogy megszabaduljon a katolicizmus dogmáitól, majd egyfajta szintézist hozva létre természettudomány és spiritualitás között, kialakítsa a maga természetvallását.

A környezetvédelem problémája nemcsak az író, a publicistát is foglalkoztatta. Álláspontjának ma is aktuális jellegét bizonyítani elég idéznünk a fontainebleau-i erdő védelmében írott ökológiai manifesztumából (1872): „Ha nem vigyázunk, a fa eltűnik, és a kiszáradás miatt el fog pusztulni a bolygó, minden kataklizma nélkül, az ember hibájából. Ne nevéssünk, akik tanulmányozták a kérdést, elborzadva gondolnak erre.” Az életmű késői remekei, meséi új értelemmel gazdagodnak Pascale Auraix-Jonchière ökokritikai elemzése révén. Az ökológiai egyensúlyt fenyegető gazdasági beavatkozások, illetve a természettudományok racionális alkalmazásával párosuló gazdasági befektetések témája regényeiben a 40-es évektől válik egyre gyakoribbá. A profitszerzés helyett a szegénység felszámolása a cél. Az okos gazdálkodás, a munkaszervezés, a modernitás kérdései a kor társadalmi, politikai problémái köré szerveződnek, az utópisztikus elemek pedig a vágyott jövő felé mutatnak. Sand, ahogy Claudine Grossir fogalmaz, emberléptékű iparosodásban gondolkodott, és jól látta, hogy az ismeretek bővítése, a tudomány emancipációs hatalom is. Az urbanizáció problémáira is ráérzett az író. *Ville noire* (1861) című regényében például az azóta számos nagyvárosban megvalósult megoldás, a „kertváros” modelljét véli felismerni Naoko Takaoka. A nagyüzem a természet közvetlen közelében működik, egészséges munkakörülményeket, ingyenes oktatást, betegellátást biztosít. Ebben az utópiában a város minden előnye és a természet szépsége tökéletes harmóniát alkot.

A természettudományos forradalom nagy hatással volt az író intellektuális fejlődésére; eredményeinek terjesztéséből, a tudatlanság főlásolásából a maga eszközeivel ő is aktívan kivette a részét. Mindezt alaposan és meggyőzően dokumentálja ez a kötet, és azt is bizonyítja, hogy – Renan szavaival élve – George Sand a század „visszhangja” volt. A szó legtágabb és legjobb értelmében.

BODROGHI CSILLA

bonifertne.csilla@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1058-9237

Johan FAERBER. *Après la littérature: Écrire le contemporain*. Paris: PUF, 2018. 264. doi: 10.3917/puf.farb.2018.01.

„Íme, a rettenetes, üres, fehér papír, amire írnom kell, gondolta” – így kezdődik Hajnóczy Péter kisregénye. Johan Faerber *Après la littérature: Écrire le contemporain* (Az irodalom után: A kortársat írni) című könyvében azt állítja, hogy a kortárs, jelen esetben francia íróknak nem a fehér papír rettenetével, hanem a fekete papíréval (*page noire*) kell szembenéznük.

Esszéisztikusan megírt könyvének ez a központi metaforája, a fekete lap, vagy más helyen *tabula plena* (a *tabula rasa* ellentéte) az írás lehetőségére vonatkozik, abban az értelemben, hogy a nagy alkotók műveikkel már véget vetettek az irodalomnak. A fekete lap története a könyv egyik erőssége, melyben Faerber elemző igénnyel mutatja meg, hogy a nagy szerzők Prousttól Echevozig hogyan tették lehetetlenné az írást a következő nemzedékek számára. *Az eltűnt idő nyomában* szerzője válságos korszakban élt, mint mi, mégis sikerült írnia: „mintha Proust lenne az első, aki vissza tudott jönni az Irodalom Halálából.” (103) Az új nemzedék irodalmi példáival megmutatja, hogyan tudták folytatni mégis a beckett-i és Faulkneri hagyományokat.

Faerber egyrészt azok ellen az apokaliptikus hangok ellen írja könyvét, amelyek egyre hangsúlyosabbá lettek a kétezres évek eleje óta. Ide tartozik Donald Morrison a francia kultúra végét vizionáló írása a *Time* hasábjain. E csoportba tartozik még több francia szerző hasonló értelmű, a mostani korszakot az irodalom végeként definiáló szövege, mint ahogy az irodalmi intézmények nagy hatása, befolyásos alakjainak, Antoine Compagnonnak és Tzvetan Todorovnak az írásai is. Faerber az utóbbiakat irodalomfelfogásuk miatt bírálja, miszerint az irodalomnak az lenne a szerepe, hogy irányt mutasson a saját korában. Ezt a „katasztrófizmust” és panaszáradatot Faerber nem-kortársnak (*incontemporain*) nevezi, mely megakadályozza a kritika megújulását és a jelen mélyebb elemzését.